

Matti Klinge

Sana *essee*, *essay*, on suomeksi yritelmä, koitos. Montaigne tahtoi tällä sanoa, että hänen tutkielmansa olivat *avoiomia*, ne eivät seuranneet loogillisen, skolastisen ajattelun paragrafeittain etenevää, sisäisesti aukotonta ja todistettavaa ajattelun ja esityksen mallia. Esseen avaama näkymä todellisuuteen ei ole eikä halua olla selvästi rajautuva, sillä ei ole selvästi, kiistattomasti, merkittyä alkua eikä loppua. Sen sijaan että esseisti julistaisi käsitelleensä jonkin asian täydellisesti ja lopullisesti, hän päinvastoin toivookin, että lukija jatkaisi käsitellyn teema pohtimista ja liittäisi sen oman kokemuksensa tai tietämyksensä yhteyteen. Tähän liittyy Montaignen, Voltairen ja muiden suurien esseistien kiello:

Aihetta ei saa tyhjentää, *épuiser*, kaikkea aiheeseen liittyvää ei pidä luetella. Sellainen on omalla oppineisuudella pöyhkeilemistä, sellaisen lukeminen on ikävyyttävää, ”uskomme vähemmälläkin”!

Historiaalisesti essee on asetettava juuri järjestelmällisesti etenevän ja kattavuuteen pyrkivän dissertaation yhteyteen, muodollisesti sen vastakohdaksi, asiallisesti tietysti myös rinnakkaiseksi tavaksi pyrkiä ottamaan haluttuun osa ”todellisuutta”.

Essee on suhteessaan dissertaatioon sekä ylpeä että nöyrä. Nöyrä, koska esseisti haluaa myöntää ja korostaa tiedon ja ymmärtämisen

rajallisuutta ja sitä, että pohdinta, tutkiminen, jatkuu ja että toiset saavat ja heidän pitää jatkaa aiheen parissa, kun taas pedanttisesti täydellisen tutkielman laatija panee asialle pisteen ja katsoo selvittäneensä ongelman lopullisesti. Mutta ylpeä esseisti on siinä, että hän ei tyydy pedanttisen esityksen kuivakkuuteen ja yksi-ilmeisyyteen vaan pyrkii tyyllillisen variaation, kiinnostavien viittausten, parhaimmillaan ”älyn salamoiden”, intellektuaalisen viehätyksen, tietä kiinnittämään lukijan mielenkiinnon, tavoitteenaan *esprit*, *wit*. Siihen kuuluu myös luottamus lukijan älyyn ja sivistykseen, aivan kaikkea ei tarvitse selittää, ainakaan juurta jaksain, sillä kyllähän lukija voi turvautua hakuteoksiin, jos vastaan tulee tuntematonta, tai hypätä sellaisen yli.

Siksi essee on yleensä lyhyt, yhdellä kertaa luettava. Mutta sen täytyy pyrkiä valaisemaan jotakin suurta. Usein se tähtää *yleiseen yksityisen kautta*.

Tieteelliseen esseeseen liittyy usein lähdeviittauksia, mutta niiden ei tarvitse olla sivun alalaitaan liitettyjä pienin numeroin varustettuja viittauksia kirjoihin sivun tarkkuudella tai arkistojen ja museoiden kokoelmiin ja niin edespäin. Sellaisiakin tieteellinen esseisti voi käyttää oppineisuutensa osoitukseksi, meritoitumismielessä, tai jopa todelliseksi avuksi jälkeentuleville, mieluiten kuitenkin itse es-

seen lopussa ja eri kirjaimella painettuina. Mo-
ni suuri esseisti sijoittaa kuitenkin lähdeviit-
tauksensa itse tekstiin mahdollisimman suju-
vasti ja ikään kuin huomaamattomasti, niin et-
tä asiantuntija ne sieltä kumminkin halutes-
saan löytää.

Pedanttisten esitysten voima on parhaim-
millaan tiedon varastoisissa, esseetyyppis-
ten problematisoimisissa. Skemaattisella ta-
solla yhdistämme usein pedanttisuuden sak-
salaiseen, nykyään amerikkalaiseen, traditioon
ja esseemäisyyden ranskalaiseen. Tämä on siis
hyvin stereotyyppinen ajatus, sillä toki varsinkin
brittiläisessä maailmassa on hienoa esseetradi-
tiota ja ranskalaisessa puolestaan hyvin vahva
rakenteellis-loogillisen selkeyden vaatimusper-
inne. ”Liian pitkä päästäkseen *dissertaation*
kategoriaan, liian lyhyt ollakseen *traité*, [Mon-
tesquieun] *Considérations* voivat epäilemättä
liittyä *esseen* välittävään lajiin”, satun tänään
lukemaan eräästä nykyranskalaisesta tieto-
teoksesta.

Syvämmältä tässä on kysymys syvällisestä
filosofisesta erosta maailman käsittämässä.
Esseemuoto tavoittaa kontingenssia, sattum-
manvaraisuuden ja epämääräisyyden periaat-
teiden tunnustamista (edellä ”nöyryys”) sel-
laista todellisuudenkäsitystä vastaan, joka
nostamalla ainoaksi oikeaksi todellisuuden
kuvauksen muodoksi loogillis-järjestelmälli-
sen, todistettavan ja ennustettavan – ja syrjäyt-
tämällä kaiken sen mikä ei siihen mahdu epä-
oleellisena ja samalla vähemmän arvoisena.
Tämä koskee ennen muuta kaikkia arvoja, mo-
raalisia ja esteettisiä.

Montaignelta on siis peräisin *esseen* nimi, ja
montaignelaisessa traditiossa esseet merkitsee
myös kirjoittajaminän avointa läsnäoloa. Kun
kuitenkin kaikki ilmaisu on sidoksissa teki-
jään, esseemuoto nostaa piilottamisen ja sala-
amisen sijasta kirjoittajan näkyville, ja Montaig-
ne korostaa nimenomaan omia vajavaisuuksi-
aan relativoidakseen sanomaansa: ihminen ei
ole täydellinen, eikä mikään mitä hän tekee
ole sitä liioin.

Ehkä minäkin voin lyhyesti viitata omaan
esikuviini. Varhaisimpina nousevat silloin
esiin Friedellin kulttuurihistorian rohkean po-
leemisesta ja pedagogisesti esimerkillisistä henki-
löiden ja asioiden karakteristiikat, ja Kosken-

niemen laaja sarja *Kirjoja ja kirjailijoita*. Ystävä-
ni ja minä luimme nuorina *Uuden Suomen* ala-
kertaesheitä; Saarikoskikin sanoi lukevansa ai-
na ensin ”Koskeniemen esseet”, unohtamat-
ta Rafael Koskimiestä, Eino Kailaa, monia
 muita. Se traditio tuntuu kuolleen suomalai-
sista lehdistöstä, *Svenska Dagbladet* on sen si-
jaan ylläpitänyt sitä läpi vuosien. Sitten luin
Erik Ahlmanin moraalifilosofiaa; mutta tär-
keimmiksi nousivat Yrjö Hirn ja Gunnar Suo-
lahti, nimenomaan syvällisen oppineisuuden
etevän muodon mestareina. *Mentorini* Eino E.
Suolahti vei minua tietoisesti opiskelemaan
Montaignea, moderneista Huizingaa. Mutta
kun meidän filosofimme luettelevat mennei-
syyden suuria nimiä, Montaigne, Kierkegaard,
Bergson unohtuvat. Ehkä he eivät osaa rans-
kaa ja tanskaa?

Essee pyrkii johonkin kokonaisuuteen. Se
voi jakautua lukuihin, mutta ei alalukuihin.
Meillä näkee usein sellaista, että päätetään laa-
tia kirja jostakin asiasta: aihe paloitellaan kuin
makkara ja jaetaan eri tekijöille. Tulos on tasa-
paksu, paremmat osat huonontuvat huonojen
kappaleiden välissä, huonot saavat ansiotonta
arvonnousua paremmista naapureista, koko-
naisuus jää nimenomaan tasaiseksi, harmaak-
si, epäpersoonalliseksi sekä ajatuksen että esi-
tyksen puolesta. Toinen tie on se, jossa tavoit-
teltu kokonaisuus ja sen osat ovat jatkuvassa
vuorovaikutuksessa keskenään, etukäteen ei
ole päätetty teeman jakautumisesta, eri osien
merkityksestä eikä rakenteesta – niitä on vain
luonnosteltu, hahmoteltu yleispiirteisesti,
ikään kuin vasta hiilipiirroksena –, vaan tämä
kaikki muovautuu prosessin kestäessä. Siksi
esseessä on myös jotakin oratorista ja pedago-
gista: aivan niin kuin puhuttu esitys ei voi olla
tosiasioita varastoivaa luetteloa, ei sitä ole es-
seenomainen kirjoituskaan; vaan se pyrkii pe-
dagogiseen tavoitteeseen, siihen että vastaan-
ottajan mieleen jäisi kuva jostakin kokonai-
suudesta, ei faktoja ja tietoja. Ja että se koko-
naisuus olisi, kuten sanottua, avoin ja jäisi vai-
kuttamaan, nostamaan uusia kysymyksiä ja
näköaloja.

*Kirjoittaja on Helsingin yliopiston historian täy-
sinpälvellut professori.*